

Fig.1. Biserica la 1846

Fig.2. Biserica azi

Aici închei deocamdată seria de articole destinate începuturilor orașului, nu înainte însă de a explica motivația acestui demers. Atunci când deschizi internetul în căutarea unor informații despre istoria Sighetului, descoperi aceleași stereotipii: prima atestare e la 1326 (dar fără existența actului demonstrativ!), numele orașului ar veni de la “traco-dacicul zeget”, iar biserica reformată ar fi fost construită în anii 1050-1150. Pentru că toate cele trei informații conțin lacune și erori, am conceput câteva articole destinate spațiului online (variantele cu aparat critic vor fi publicate pe suport clasic), pentru a oferi oportunitatea tuturor celor interesați de a descoperi o altă fațetă a lucrurilor. Acest ultim material se referă la biserica reformată, în jurul căreia planează o serie de afirmații controversate, ce încă n-au fost elucidate pe deplin.

Conform unora, biserica ar fi fost la origine un templu închinat zeului Zalmoxe, ar fi fost zidită între anii 1050-1150, ar fi fost ridicată de către teutoni, a fost inițial ortodoxă sau românească, picturile ar fi fost realizate în stilul bizantin și se mai spune că era de-a dreptul imensă pentru acele vremuri, sau chiar că a fost o ctitorie a lui Dragoș Vodă!

Ce este verificabil și plauzibil din toate aceste afirmații, azi, când se pune accent pe cercetările pluridisciplinare și abandonarea tradiției istorice în favoarea istoriografiei critice (chiar atunci când, d.p.d.v. sentimental, este greu de acceptat una ca asta)?

Cercetătorii tributari tradiției istoriografice

Totul a început pe la mijlocul secolului XIX când, în urma cutremurului ce a zguduit Sighetul în 1844, au ieșit la iveală vechile fresce ale bisericii reformate din oraș, semnalate inițial de prof. J. Lugossy, suscitând astfel pentru prima dată interesul vizavi de vechimea acesteia.

Biserica a suferit multe distrugeri urmate de refaceri de-a lungul secolelor. După incendiul din 10-12 august 1859, care a provocat prăbușirea acoperișului (fig.3), s-a decis demolarea și reconstruirea lăcașului, doar turnul supraviețuind până azi, ca singură mărturie a evului mediu sighetean.

În urma dezastrelor s-au copiat frescele scoase la iveală, cele două seturi de desene precum și planul vechii biserici (fig. 4), alături de câteva imagini de epocă, constituind cele mai sigure mărturii pentru datarea și apartenența stilistică a lăcașului.

Primul care a scris despre biserică a fost I.Henszlmann care, fără să viziteze locul, scrie în 1847 că navele și turnul datează din secolul XII, corul - din primele decenii ale sec. XIV, la fel ca și pictura Sf. Gheorghe descoperită acolo, celelalte picturi fiind de sec. XV: Sf.

Ecaterina, Ierusalimul ceresc, precum și inscripția datată 1485: „Damianus cum amica suo furmosa Maria pulchra sponsa Incarnationis Domini MCCCCLXXXV” (fig. 7). După vizita sa la Sighet (în 1864), Henszlmann o datează „dacă nu în sec. XIII, măcar în sec. XIV”. Tot el revine în 1865, spunând că navele sunt de la finele sec. XIII - prima jumătate a sec. XIV. El crede că în acea vreme s-a demolat corul și s-a edificat turnul ale cărui capitelluri de portal (fig. 8) seamănă

cu cele ale capelei Sf. Mihail din Košice (datată în prima jumătate a sec. XIV și care a influențat puternic arhitectura gotică ulterioară din Slovacia, Ungaria și Transilvania). Pe de

altă parte, I. Szilágyi (într-un articol din 1850, revenind ulterior) atribuie părțile cele mai vechi anilor 1050-1150, corul- la 1250, sacristia la 1320, fresca Sf. Gheorghe pe la 1250-1260, iar scenele din ciclul Sf. Ecaterina în ultima parte a sec. XIII. Dar nici el nu văzuse biserica la momentul cutremurului din 1844, ci abia un an mai târziu, când se mută la Sighet, dar când frescele erau deja tencuite, iar zidurile reparate. Tot el susține că biserica a fost ridicată de adepții cultului oriental, „pe locul unei construcții înalte și lungi, adică a unui templu ridicat de Zamolxis în secolul IV î.Ch.”

A urmat A. Ipolyi (în 1860) care crede că biserica este parte romanică, parte gotică de sec. XIV și XV, picturile fiind atât de sec. XIV cât și mai târzii.

F. Rómer se ocupă pe larg în 1874 de frescele lăcașului, publicând planul acestuia precum și copiile picturilor, convingând definitiv că nu avem de a face cu stilul bizantin ci cu un gotic cu urme de tranziție de la romanic: arcuri frânte deasupra pilaștrilor navei de mijloc, absidă poligonală, fără cupolă etc. „Pictura nu este bizantină ci gotică” spune acesta. Rómer numără 18 scene și figuri pe care le atribuie aceluiași maestru (noi am numărat 20, ce par a fi lucrate de doi artiști diferiți, fig. 11), culorile galben și roșii-brune fiind dominante. După el, frescele seamănă bine ca aranjament și concepție cu cele din Feketeardó (azi Csornotisziv în Ucraina, cu o biserică de sec. XIII și fresce de sec. XIV) și Szőlőszárd (pe granița ungaro-slovacă, cu o biserică de sec. XIV-XV).

I. Mihályi de Apșa afirmă în 1900: „Ștefan Szilágyi, directorul, arată că biserica s-a zidit fără sacristia, pune timpul zidirii în secolul XII și constată că biserica la început a fost zidită și decorată pentru serviciul divin după ritul grecesc”. Tot el susține fundarea orașelor Visk, Teceu și Hust de către teutoni, iar paternitatea stilului gotic o atribuie goților migratori de sec. IV (!), ceea ce face inutil orice comentariu. Mihályi nu știa că diploma teutonă din 1213 referitoare la Maramureș era un fals ce a fost demontat în 1902 (v. J. Karácsonyi- „A hamis, hibás keltű és keltezett- len oklevelek jegyzéke 1400-ig.”).

Tot Mihályi este cel care republică diploma din 1346 (referitoare la „Ecclesiae de Zygeth”) , dar o mențiune a preotului de Sighet (și implicit a unei biserici acolo, fără să putem ști precis dacă este vorba despre biserica noastră, deși se poate presupune și asta) o avem încă în 1326 (parohul Ioan de Sighet), apoi la 1334, 1335 (listele decimelor papale), iar în 1352 apare și prima mențiune a hramului lăcașului: „ecclesie Sancti Emerici confessoris de Ziget”, hram pe care biserica îl va purta până la Reformă.

După I. Dermer și I. Marin (1933) biserica a fost zidită între anii 1050-1100 ca biserică ortodoxă. A. Filipașcu (1940) crede că „teutonii care au locuit în Maramureș (după el între anii 1211-1224, neștiind că diploma teutonă e falsă, n.n.) au zidit biserica de la Sighet în stil bizantin și decorată cu picturi orientale, unde preoți români uniți cu Roma oficiau după ritul slavonesc. Este inexplicabil motivul pentru care românii ar fi clădit o biserică de proporții uriașe într-un stil neîntrebuințat de ei și care nu era nici barem reședința unui voievod”. Tot el susține că undeva înainte de 1352 “Ludovic desființează serviciul răsăritean catolic de la biserica din Sighet, pe care o cedează coloniștilor săi romano-catolici”. Bineînțeles, pentru nici una din afirmațiile de mai sus nu există probe! Apoi, I. Kovács datează (în 1942) biserica din Sighet în sec. XI-XII. În 1945, C. Petranu face o retrospectivă a cercetărilor, susținând că la jumătatea sec. XIX „istoria artei din Ungaria își trăia anii copilăriei”, și că de atunci studiul și cronologia monumentelor au evoluat mult. „Din cauză că în Transilvania și Maramureș toate stilurile au întârzieri mari”, el datează biserica din Sighet în prima jumătate a sec. XIV (presupunând o

primă fază din lemn). „Pictura nu pare orientală, nici unul din autorii competenți nu a afirmat aceasta, nici că biserica a fost zidită în stil bizantin”. El o consideră monument apusean zidit de meșteri străini, probabil germani, deși crede că lăcașul n-a avut inițial sacristie și că a fost inițial românesc, „părere pe care o susțin și Kubinyi-Vahot în 1854” specifică el, contrazicându-se astfel vizavi de anii copilăriei istoriei artei din Ungaria acelor vremuri!

După război, I. D. Ștefănescu vede la Sighet o „catedrală reformată în stil gotic german”, de sec. XII, cu bolțile în stil gotic primitiv foarte apropiat de stilul romanic.

M. Marina crede că „nepoții lui Balk au construit biserica de piatră din Sighet pe care specialiștii străini sunt unanimi în a o recunoaște ca fiind zidită în secolul al XIV-lea pentru cultul ortodox, deci pentru români”. Despre ce unanimitate vorbește acesta, nu putem ști... T.B. Tătaru susține construirea bisericii în sec. XI, dar nu ca lăcaș ortodox, ci „catolic de rit oriental”!

M. Dăncuș are grijă să amintească (în mai multe lucrări ale sale) de datarea de sec. XI a „bisericii de rit oriental-bizantin” și de „cercetările efectuate pe structura zidurilor originare și a picturilor în frescă”, fiind posibil ca biserica să fi fost „un templu dacic preluat apoi de creștinii răsăriteni și apoi de cei apuseni catolici”. Și alți autori din România sau Ungaria (precum Z. Bagyinszki și S. Tatár), cred că lăcașul datează din anii 1050-1150, ultimii văzând la acesta un stil romanic, „corul și turnul fiind construite în stil gotic în sec. XIV - XV”.

Adeptii istoriografiei critice Un număr substanțial de istorici, istorici de artă și arheologi (V. Vătășianu, R. Popa, V. Drăguț, M. Diaconescu, A. Baboș, A.A. Rusu etc., cărora li se raliază și subsemnatul) au abandonat tradiția și, prin comparație cu alte monumente asemănătoare precum și cunoscând datele recalibrate ale monumentelor medievale central și est-europene susțin însă că biserica de la Sighet datează din sec. XIV (cele mai vechi părți ale construcției) respectiv XV (picturile lăcașului). R.

Popa e tranșant: „Datarea bisericii în sec. XI - XII sau XIII sunt simple fantezii. Ceea ce se păstrează la Sighet din monumentul vechi (turnul de vest cu portalul și un ancadrament de fereastră) sunt cel mai devreme de la mijlocul sec. XIV” (fig. 9).

V. Drăguț susține apartenența la stilul gotic târziu pentru biserica sigheteană. „Stilistic, picturile ar fi putut să aparțină începutului veacului XV, dar ele consună și cu manifestările goticului târziu, de exemplu cu fragmentele din corul bisericii din Deal de la Sighișoara, care datează din 1483” spune el.

M. Diaconescu observă pertinent: „Data construcției este discutabilă și probabil doar cercetările arheologice ar putea să o stabilească. Datarea lansată de istoriografia maghiară - sec. XI - XII, este exagerată. Afirmatia că a fost inițial ortodoxă și dăruită în 1352 coloniștilor de către regele Ludovic este gratuită”.

A. Baboș e și el prudent: „Cea mai mare biserică (din Maramureșul medieval, n.n.) a fost cea din Sighet, având o structură bazilicală cu navă centrală pe pilaștri și nave laterale. Fără cercetări arheologice nu o putem data precis, dar navele și turnul par a fi terminate în prima jumătate a secolului XIV”. Tot el prezintă și planul lăcașului de la 1846, în care sacristia pare perfect ținută pe nava nordică.

Subsemnatul am afirmat că singura parte a bisericii vechi rămasă în picioare până azi este o porțiune, de 15 m înălțime, a turnului vestic, cu trei ancadrame ornate gotic. „Aceste

ornamente (portalul este aproape identic cu cele ale bisericilor din Băgaciu și Ațel) și planul primar, pot plasa originile bisericii în perioada 1300-1380. Scenele pictate se înscriu tipologic în stilul goticului evoluat, posibil de după 1468”.

Bineînțeles, au mai fost mulți alții ce au scris despre biserică, pe care nu-i mai enumerăm aici, și care au datat-o fiecare în funcție de informațiile deținute.

Concluzii 1. Datarea bisericii: ceea ce s-a păstrat până la demolarea din 1859 pare a se încadra în prima jumătate a sec. XIV, cel mai jos putându-se coborî ca stil pe la finele sec. XIII (în anii când se pare că orașul este înființat de coloniști). Nu avem nici o dovadă referitoare la atestarea mai timpurie a zidirii, câtă vreme lipsesc dovezile arheologice (cercetările lui R. Popa din 1983 au fost încheiate prematur și nu au dus la rezultate concludente, găsindu-se doar ceramică de la cumpăna sec. XIII - XIV și fereastră sigilată a criptei, a cărei intrare situată în stânga corului fusese zidită în 1931).

Datarea în anii 1050-1150 nu se bazează pe nimic (Szilágyi nu era istoric de artă dar, de ar fi trăit azi, atât el cât și Mihalyi, ar fi propus cu certitudine o altă datare), despre templul getic nu are rost să vorbim (templele dacice erau sanctuare circulare sau patrulatere, pe structură de stâlpi) și apoi mai avem datări extrem de coborâte în Maramureș, care nu s-au confirmat în vreun fel. Astfel, într-un act din anul 1744, biserica din Bocicoi e datată în 1084, cea din Lunca la 1122, iar cea din Giulești la 1162. Asta nu înseamnă că aceste datări trebuie considerate (fără probe arheologice) ca fiind veridice...

Turnul pare din prima jumătate a sec. XIV, portalul acestuia, pe lângă similitudinile cu portalurile de la Băgaciu, Ațel, Turda, Tg. Mureș sau Košice, pare o variantă simplificată a aceluia din Baia Mare, care ar data din al doilea sfert al sec. XIV, și care are analogii în zona Spiș din Slovacia. Bineînțeles, dedesubt s-ar putea afla un lăcaș mai vechi din lemn (precum la Streisângeorgiu, Cuhea etc.) sau chiar structura de piatră a unei alte biserici, eventual ridicate într-un alt stil. Dar acestea rămân deocamdată simple supoziții și speculații. Despre biserica sigheteană ctitorie a lui Dragoș Vodă (izvorâtă din imaginația unora) nu are rost să comentăm... Conform ultimelor documente recent scoase la iveală, Dragoș Vodă nici măcar n-a fost din Bedeu, demolându-se astfel toată istoriografia referitoare la acesta!

Dar despre istoria lui Dragoș, voi vorbi altădată...

2. Stilul construcției

este de tip bazilical simplu, fără transept, cu trei nave despărțite de câte doi stâlpi rectangulari, în stil gotic timpuriu cu urme de tranziție de la romanic: arcurile frânte de deasupra pilaștrilor navei de mijloc, absida poligonală rezemată pe contraforți, ferestrele ogivale și lipsa cupolei hotărând aceasta (fig. 1, 4 și 6). Turnul era la vest, având un portal ogivat cu croșete și frunziș iar deasupra o fereastră biforă, la ultimul nivel medieval găsindu-se o rozasă trilobată.

Cel mai vechi element pare a fi arcul triumfal în plin cintru dintre nava centrală și cor (fig. 6), care duce cu gândul la finele romanicului, databil în Transilvania pe la 1270-80. Tot romanice ca origine par ferestrele navei centrale, de dimensiuni mici față de masa zidăriei, și care în unele desene de epocă par a fi boltite simplu, în timp ce în alte gravuri apar ca fiind ogivale, la

fel ca și bolta de la parterul turnului (fig. 1, 3 și 5). Cu toate acestea, dacă privim celelalte biserici vechi din Maramureș, bunăoară biserica din Giulești, în stil romanic, cu absida semicirculară, dar care pare a fi construită abia pe la 1300, datarea nu mai poate fi precizată ferm. Celelalte biserici (Cuhea, Câmpulung, Hust, Sarasău și Remeți), cu abside poligonale, par a data în sec. XIV - XV, cu excepția Viskului și poate a Teceului, unde existau biserici la finele sec. XIII.

Se prea poate ca arcul de triumf de la Sighet să fi fost transformat în timp, la fel și ferestrele navei, renunțându-se la ogive în favoarea bolților în plin cintru, fapt ce s-ar fi putut întâmpla atât în urma reparațiilor din 1633 (când bolțile gotice au fost înlocuite cu un tavan casetat), cât și ulterior invaziei tătarilor de la 1717 sau refacerilor din anii 1768-1775, ceea ce ar anula desigur posibila apartenență la stilul de tranziție romanic-gotic.

Oricum, nu se cunoaște nici măcar un singur element care să poată fi atribuit stilului bizantin sau „oriental”, și nici o lucrare științifică recentă de istoria artei nu atribuie bisericii sighetene stilul romanic.

3. Dimensiunile lăcașului

sunt mari dar nicidecum imense. Biserica medievală (nu cea de azi, ci cea demolată în 1859!) a avut aproximativ 36 m lungime pe 19 m lățime (fig. 4, scara este în stâneni vienezi). Spre comparație, bisericile din Câmpulung, Cuhea și Hust au avut fiecare 23 pe 11 m, dar biserica din Baia Mare (din care n-a mai rămas decât turnul Ștefan) a avut 51 m lungime pe 20 m lățime. Deci, biserica sigheteană a fost o biserică nici prea mare, nici prea mică, putând găzdui câteva sute de enoriași, deși nu se poate compara cu marile biserici medievale lungi de 60 metri (din Oradea-Cetate, Sebeș, Vladimirescu, Sibiu, Cluj-reformată), 70 m (Cluj-Sf. Mihail), sau chiar de peste 80 m: Alba Iulia și Brașov-Biserica Neagră...

4. Apartenența religioasă

inițială este insolvabilă momentan. Dacă acceptăm că sacristia a fost adăugată ulterior înseamnă că lăcașul a fost ortodox, iar dacă aceasta a existat de la bun început, ar însemna că acesta a fost inițial catolic. Inexistența sacristiei n-a fost probată în vreun fel (decât de afirmațiile neverificabile ale lui Szilágyi). Dacă biserica n-a avut inițial sacristie, nu se poate demonstra decât prin săpături arheologice care să certifice că fundațiile acesteia n-au fost perfect țesute cu cele ale navei.

Mai există câteva scenarii posibile. Cum am arătat în „Noi date privind cea mai veche atestare documentară a Sighetului”, e posibil ca orașul să fi fost distrus sau ocupat de românii maramureșeni între anii 1326 - 1334. În al doilea caz, ne putem imagina că biserica ar fi putut fi preluată de aceștia, chiar pentru foarte scurt timp, pentru nevoile lor de cult, ceea ce ar fi dus la anularea (sau de ce nu, demolarea) sacristiei invocată cu atâta obstinație. Apoi știm de mai multe atacuri asupra Sighetului comise de către moldovenii aliați uneori cu maramureșenii (petrecute înainte de 1406, 1472 și 1504), sacristia (unde se ținea tezaurul bisericii) putând cădea pradă flăcărilor sau demolării. Mai puțin plauzibilă pare a fi demontarea sacristiei chiar de către reformații care au preluat biserica pe la 1540, pentru că pe peretele estic al acesteia, desenul din 1846 surprinde o rozasă trilobată, tipic gotică, ce nu putea fi construită după jumătatea sec. XVI (fig. 1 și 8).

Însă axa est-vest invocată uneori nu are relevanță, pentru că există multe lăcașuri catolice orientate astfel, iar afirmația lui Filipașcu despre confiscarea de către rege a bisericii românești unde oficiau preoți uniți cu Roma (!) n-are nici un fel de acoperire.

Fig. 6. Arcul de triumf Fig. 7. Sf. Gheorghe și inscripția de la 1483

5. Frescele lăcașului (fig. 7, 10 și 11) le avem păstrate în două serii de copii și vorbesc de la sine. Acestea nu sunt bizantine sau orientale, ci catolice și de stil gotic. Se aseamănă cu multe alte fresce medievale din Transilvania, Ungaria, Ucraina de vest sau Slovacia, și se datează probabil în două perioade- începutul respectiv finalul sec. XV, încadrându-se stilistic în goticul evoluat, cu unele elemente prerenascentiste perceptibile în faza doua.

În final, afirm că și eu aș fi fost încântat ca biserica reformată să fi fost printre cele mai vechi din țară, o uriașă zidire bizantină mai ceva ca mănăstirea Bizere sau prima bazilică din Alba Regală... Dar, ne aflăm în mileniul III, când studiile comparate de istoria artei coroborate cu descoperirile arheologice au evoluat atât de mult, încât pare perimat să perpetuăm la nesfârșit erori și exagerări ale istoriografiei trecutului.

Sintetizând, biserica reformată pe care o cunoaștem (ne referim la cea demolată în 1859 din care a rămas doar turnul vestic, v. fig. 2 și 9) este de stil gotic cu mici elemente de trecere de la romanic, poate fi datată cel mai probabil la începutul secolului XIV (cu rezervele față de elementele ce par romanice), iar frescele acesteia sunt de stil gotic, databile în două etape ale secolului XV. Nu există dovezi că biserica a fost românească, că ar fi fost zidită fie de teutoni, fie în secolele XI - XII, sau că s-ar fi ridicat pe ruinele unui templu dacic. Dealtfel, conform Listei Monumentelor Istorice, biserica reformată e a fost zidită în sec. XIV - XV.

P.S.

Plăcut surprins de substanțialul interes manifestat de către cititori pentru materialele precedente, am constatat, previzibil, că „ștergerea” dacilor din lista posibilelor surse ale originii numelui orașului a deranjat (v. „Sighet: nume dacic, slav sau maghiar?” pe acest site). Și eu aș fi dorit ca pe Solovan să fi existat o cetate dacică impunătoare, care să fi dat numele urbei, dar din nefericire, repet, nu cunoaștem nici o așezare dacică pe teritoriul urbei, iar fortificația hallstattiană e cam modestă (3 hectare) în comparație cu marile cetăți de la Cornești (180 ha), Sântana (78 ha), Ciceu (30 ha) etc.

Probe privind existența dacilor în diferite locuri din Maramureș au fost scoase la iveală de arheologi și acceptate ca atare de multe sinteze de istorie străine (ucrainene, slovace, cehe, poloneze, britanice etc). Și în Ungaria au apărut rapoarte științifice privind dacii maramureșeni (de exemplu în „A Nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyve”, 37-38, Nyíregyháza, 1997). Referitor la urmele materiale lăsate de aceștia, trebuie să știm că structuri dacice de tip palisadă au fost descoperite în Maramureșul nordic la Solotvino, Biserica Albă și Apșa de Jos, deci, acolo unde au existat, urmele lor sunt scoase la iveală.

Bibliografie selectivă I.Henszlmann (în „Akadémiai Értesítő”, VII, 2, 1847; „Archaeologiai Közlemények”, 1864; „Oesterreichisches Wochenschrift”, VI, 1865), I. Szilágyi (în „Akadémiai Értesítő”, X, 1850 și „A szigeti ó-templom és egyház története”, 1862), A. Ipolyi („A deákmonostori XIII. századi román basilika”, 1860), F. Römer („Régi falképek Magyarországon”,

1874), I. Mihalyi de Apșa („Diplome maramureșene din secolele XIV și XV”, 1900), I. Dermer, I. Marin („Maramureșul românesc”, 1933), A. Filipașcu („Istoria Maramureșului”, 1940), I. Kovács („Magyar református templomok”, II, 1942), C. Petranu (în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, X, 1945), I. D. Ștefănescu („Arta veche a Maramureșului”, 1968), M. Marina („Maramureșeni: portrete și medalioane”, 1998), T.B. Tătaru („Maramureș-Mândria și durerea noastră”, I, 2001), M. Dăncuș („Cât îi Maramureșu’, nu-i oraș ca Sighetu”, 2006), G. Cristea, M. Dăncuș („Maramureș. Un muzeu viu în centrul Europei”, 2000), Z. Bagyinszki, S. Tatár („Erdélyi templomok”, 2011), R. Popa („Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea”, 1970), V. Drăguț („Arta gotică în România”, 1979), M. Diaconescu (în „Satu Mare. Studii și comunicări”, XV-XVI, 1999), A. Baboș („Tracing a Sacred Building Tradition”, 2004), T. Ivanciuc („Sighetul Marmăției: ghid cultural-turistic”, 2007). O parte a imaginilor de epocă au fost preluate de pe site-ul <http://jekely.blogspot.com>.

Fig.10. Sf. Ecaterina

Fig.11. Copia fetei medievale

AUTOR: TEOFIL IVANCIUCwww.sighet-online.ro